

Միհրան Տամատյանի հրապարակախոսությունը

Մարգարյան Ս. Թ.

պատմական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր,
ՀՀ ԳԱԱ պատմության ինստիտուտ (Հայաստան, Երևան)
sargsyansuren@yandex.ru

Վճռորոշ բաներ՝ Միհրան Տամատյան, հրապարակախոսություն

Публицистика Миграна Таматяна

Саргсян С. Т.

Институт истории НАН РА (Армения, Ереван)
sargsyansuren@yandex.ru

Резюме: В конце XIX и начале XX веков сверхзадачей армянского народа являлась освобождение от турецкого господства. В этот период, революционное поколение ринулось в бой во имя решения этой проблемы. Яркий представитель этого героического поколения, общественно-политический и партийный деятель, писатель, переводчик и педагог Мигран Таматян всю свою сознательную жизнь посвятил великому делу освобождения своего народа от оков турецкой тирании.

Помимо организационно-пропагандистской деятельности, а порой даже вооруженной борьбы, Таматян часто обращался также к письму. В этой, ускользнувшей от внимания исследователей, сфере, он проявил себя успешным деятелем – со своими смелыми и всеобъемлющими аналитическими трудами, чем способствовал делу освобождения от турецкой тирании, делу борьбы против угнетения народа, тем самым внес свой вклад в сохранение армянского народа. Ярким свидетельством сказанному являются публицистические статьи М. Таматяна, опубликованные в египетской армяноязычной газете “Пюник”.

Ключевые слова: Мигран Таматян, публицистика

Journalism of Migrant Tamatyan

Sargsyan S. T.

Institute of history of NAS RA (Armenia, Yerevan)
sargsyansuren@yandex.ru

Abstract: In the late XIX and early XX centuries, the supreme task of the Armenian people was liberation from Turkish rule. During this period, the revolutionary generation rushed into battle to solve this problem. A bright representative of this heroic generation, a sociopolitical and party leader, writer, translator and teacher Migrant Tamatyan devoted his entire conscious life to the great cause of liberating his people from the shackles of the Turkish yoke.

In addition to organizational and propaganda activities, and sometimes even armed struggle, Tamatyan often also turned to writing. In this field, which escaped the attention of researchers, he proved himself a successful figure - with his bold and comprehensive analytical works, which contributed to the liberation from the Turkish yoke, the struggle against oppression of the people, and thereby contributed to the preservation of the Armenian people. A vivid evidence of the above is the journalistic articles of M. Tamatyan, published in the Egyptian Armenian-language newspaper “Pyunik”.

Key words: Migrant Tamatyan, journalism

Հայ ազգային-ազատագրական պայքարի նվիրյալ, հասարակական-քաղաքական և կուսակցական գործիչ, գրող, թարգմանիչ, մանկավարժ Միհրան Տամատյանը (1863-1945) ողջ գիտակցական կյանքն անմնացորդ նվիրաբերեց թուրքական բռնության ճիրաններից սեփական ժողովրդին ազատելու և ինքն իր ճակատագիրը տնօրինելու հնարավորություն ստեղծելու վեհ գործին: Չընկրկելով պայքարի ընթացքում անխուսափելի դժվարություններից և նույնիսկ իրական մահվան սպառնա-

լիքից, Տամատյանը կարողացավ այդ նվիրական առաքելությանը ծառայել բոլոր հնարավոր միջոցներով ու ձևերով: Պայքար, որի առաջին քայլերը միտված էին Օսմանյան կայսրության դաժան ու անմարդկային տիրապետության տակ մի քանի հարյուր տարի հեծող հայությանը դարավոր ընդարմացումից դուրս բերելու քարոզչությանը: Այնուհետև զենքը ձեռքին անվարան կռվում էր թուրքական ու քրդական հրոսակների դեմ, իսկ կյանքի վերջին շրջանում արդեն գրչի հատու հարվածնե-

րով մերկացնում ու անարգանքի պոնիին էր գամում բոլոր տեսակի բռնակալներին ու բոլոր այն հայ մեծահարուստներին, որոնք ընչաքաղցորեն հանուն փողի ու հարստության օտարներից ոչ պակաս ազգային դիմագիծը կորցրած կեղեքում էին տառապյալ հայ ժողովրդին:

Իր հրապարակումներով, որոնք թեև միշտ չէ որ փայլում են վերլուծական, գրական-գեղարվեստական բարձր մակարդակով, սակայն լավագույնս նպաստեցին հայ ժողովրդի ազգային ինքնագիտակցությունը նոր մակարդակի բարձրացնելու խիստ կարևոր ու ազգանվեր գործին: Եվ հենց այդ դժվարություններով ու մահացու վտանգներով լեցուն անցած ճանապարհն ապահովեց նրա անուրանալի տեղը հայ ազգային-ազատագրական պայքարի փառանգում և իրավամբ ու պատվով կրելու մեծ երազի վաստակած ճամփորդի կոչումը:

Մ. Տամատյանն էությամբ ակտիվ, պրպրտող ու անհանգիստ բնավորություն ուներ: Ա. Արփիարյանի և այլ համախոհների հետ նրանք գտնում էին, որ 19-րդ դարի վերջին դեռևս վաղ միջնադարյան մակարդակում գտնվող Օսմանյան կայսրության տիրապետության ներքո գոյատևող արևմտահայ իրականությունը հասունացած չէր և շատ հեռու էր սոցիալիստական գաղափարախոսությամբ առաջնորդվելուց: Բացառապես արևմտահայերից բաղկացած նրանց խումբն այդ հենքի վրա գատվեց Հնչակյան կուսակցությունից և հիմնեց տվյալ պահի համար առավել իրատեսական ծրագրով տոգորված Վերակազմյալ հնչակյան կուսակցությունը: Իսկ 1908 թ. երիտթուրքական հեղաշրջումից հետո վերջիններս միավորվելով նախկին արմենականների և այլ գաղափարական համախոհների հետ հիմնեցին Հայ սահմանադրական ռամկավար կուսակցությունը: Ավելի ուշ, Մ. Տամատյանի և իր գաղափարակիցների ակտիվ նախաձեռնությամբ 1921 թ. հիմնադրվեց մինչ օրս գործող Ռամկավար ազատական կուսակցությունը: Հետագա տարիների ընթացքում իր հասարակական-քաղաքական և ազգային գործունեությանը զուգընթաց Մ. Տամատյանն ամենակտիվ մասնակցություն ունեցավ այդ կուսակցությունների պաշտոնաթերթերի և նույն գաղափարական դաշտում գործող հա-

մակիր այլ պարբերականների ստեղծմանն ու արգասաբեր գործունեությանը: Դրանցից էին Եգիպտոսում լույս տեսնող «Փիլիսիկ», «Արեւ-Լուսաբեր», «Արեւ», Բեյրութում հրատարակվող «Զարթոնք» և այլ թերթերը, որոնցում Մ. Տամատյանը մեծ թվով հոդվածներ է հեղինակել:

Հայ պատմագիտությունը թեև ժլատ, սակայն Մ. Տամատյանի հեղափոխական, կուսակցական ու ազգային-ազատագրական պայքարին անմիջական մասնակցության մասին անդրադարձեր եղել են¹: Ենթադրում ենք նաև, որ նրան նվիրված դեռ շատ ուսումնասիրություններ կգրվեն²: Սակայն նրա գրչի մարդ լինելու, տարբեր պարբերականներում մեծաքանակ հրապարակումներ հեղինակելու իրողությունը դուրս է մնացել ուսումնասիրողների ուշադրությունից:

Հոդվածում, որն այդ բացը լրացնելու փորձ է, քննական մոտեցումներով ներկայացրել ենք նշված պարբերականներում Մ. Տամատյանի հեղինակած հրապարակումները և վեր հանել դրանցում առկա տեսական-գաղափարական, կազմակերպչական բնույթի հարցերը: Մասնանշել դիվանագիտական դաշտում գոյություն ունեցող դավադիր դրսևորումների և հասարակական-քաղաքական դաշտում մեծ տարածում գտած անարդարությունների դեմ նրա բարձրացրած բողոքի ձայնը: Յուրյ տվել, որ հեղափոխական-ազատագրական պայքարի բովով անցած աննկուն մարտիկը նույնքան ազնիվ ու անզիջում էր նաև գաղափարախոսական պայքարի դաշտում: Հնարավորինս հարազատ ենք մնացել բնագրերի լեզվին և ոճին: Ձեռնպահ ենք մնացել նաև դրանք թեմատիկ, ժամանակագրական կամ մեկ այլ հատկանիշով խմբավորելուց: Ելակետը եղել է ժամանակագրական հատկանիշը:

Չբացարձակեցնելով Մ. Տամատյանի հեղինակած նյութերի նշանակությունը, ընդգծենք, որ դրանք կարևոր աղբյուր ու բանալի կարող են դառնալ իր ապրած ժամանակաշրջանն ու կատարված իրադարձությունները ճիշտ հասկանալու, պատմական իրողություններն ու

¹ Այս դեպքում շահեկանորեն առանձնանում է Մ. Տամատյանի կյանքի ու գործունեության պատմությանը նվիրված Պ. Տեփոյանի հեղինակած աշխատությունը [1]:

² Մոտ ապագայում նախատեսում ենք Մ. Տամատյանին նվիրված մենագրություն հրապարակել:

գործիչներին անաչառ գնահատելու և ընդհանրապես հայ ազգային-ազատագրական պայքարի ռազմավարությունն ու մարտավարությունը, թույլ տված սխալներն ու վրիպումները, ինչպես նաև Հայկական հարցի նկատմամբ մեծ տերությունների վերաբերմունքն ամբողջ խորությամբ ըմբռնելու համար:

Իհարկե, մենք հեռու ենք այն մտքից, որ Մ. Տամատյանը տիրապետում էր լրագրության, պատմագիտության ու քաղաքագիտության բոլոր նրբություններին և անսխալ ու անթերի քաղաքական գործիչ էր: Վստահ ենք նաև, որ պատմական իրադարձությունների ու գործիչների վերաբերյալ հայտնած նրա գնահատականները զերծ չեն սուբյեկտիվիզմից ու կուսակցականությունից: Սակայն մեր դիտարկումների արդյունքում կարող ենք պնդել, որ Տամատյան-հեղինակը հիմնականում անկեղծ է եղել և փորձել է հնարավորինս վեր կանգնել անձնական ու կուսակցական շահերից: Նրան հաջողվել է հասկանալի մատուցել նյութը, պարզաբանել իր առջև դրված խնդիրները և մատնացույց անել դրանց լուծման ուղիները: Մ. Տամատյանի հեղինակած հրապարակումներում հստակ երևում է սեփական ժողովրդի ազատության գործին անմնացորդ նվիրյալի, փակուղային իրավիճակներում էլք գտնելու կարողություն ունեցողի, անհրաժեշտության դեպքում վճռական որոշումներ կայացնողի և հայրենիքի փրկության ու սեփական ժողովրդի բարօրության համար նույնիսկ սեփական կյանքը նվիրաբերելուն պատրաստ իսկական հայրրդու կերպարը:

Առաջին պարբերականը, որի էջերում հանդիպել ենք Մ. Տամատյանի հեղինակած հոդվածների, ազգային-դեմոկրատական ուղղություն ունեցող «ազգային, գրական և քաղաքական» «Փիւնիկ» թերթն է, որը լույս է տեսել 1899 թ. Եգիպտոսի Կահիրե, իսկ 1901-1903 թթ. Ալեքսանդրիա քաղաքներում³: Պար-

բերականը բարձրացրել է հայ ժողովրդին հուզող շատ խնդիրներ, որոնցից կարևորագույնը թուրքական դաժան բռնատիրությունից հայրենիքի ազատագրման հիմնահարցն էր: Թերթի խմբագիրն էր աչքի ընկնող մտավորական, ազատագրական շարժման գաղափարների ջատագով, լայնախոհ հրապարակախոս, հասարակական գործիչ Սմբատ Բյուրատը (Տեր-Ղազարյանց):

Մ. Տամատյանը նշանավոր մտավորականներ Ե. Օտյանի, Մ. Գալայանի, Շ. Հովհիվյանի, Մ. Պելեդյանի հետ բավական ակտիվ աշխատակցել է «Փիւնիկին» և հոդվածներ հրապարակել հայ ժողովրդի ծանր վիճակի, դրանից դուրս գալու ուղիների, ինչպես նաև հայ աշխատավոր զանգվածների անմարդկային շահագործման մասին: XX դարի սկզբին Օսմանյան կայսրությունում շարունակվում էին բռնաբարվել և ոտնահարվել հայ ժողովրդի արժանապատվությունն ու իրավունքները: Ծառանալով այդ աղաղակող անարդարությունների դեմ և չկարողանալով մնալ անտարբեր դիտողի դերում, Մ. Տամատյանը թերթում բարձրացնում էր իր բողոքի ձայնը: Մ. Տամատյանի հոդվածները վերաբերում են տարբեր հիմնախնդիրների՝ սկսած տեղական, ներհամայնքային խնդիրներից, այլ քաղաքական կազմակերպությունների հետ գաղափարական ներհակություններից, վերջացրած ազգային-ազատագրական պայքարի ու հայ ժողովրդի խիստ մշուշոտ ապագայի հարցերով: Նա հատկապես կրքոտ պայքարում էր սահմանադրական նորմերի կիրառման համար:

Հայրենիքի ազատագրման, աշխատավորության մարդկային արժանիքների փառաբանման ու նրա շահերի և իրավունքների պաշտպանության հարցերին նվիրված հոդվածներում կարմիր թելի նման անցնում է այն գաղափարը, որ ռամիկ մարդն է ի վերջո փրկելու հայրենիքը, նրա արյունով է ներկված հայրենի հողը, նա է տնքում թուրք բարբարոսի կրնկի տակ, նա էլ պետք է լինի «վերջին յաւիտենական յաղթողը»։ «Նա է կենքի վերափոխիչ ոյժը, համբերութիւնը հատնի, նա

³ Թերթի անվանումը և ճակատին պատկերված փյունիկ թռչունի պատկերը խորհրդանշում էին թերթի հիմնական նպատակը, որն էր՝ հայության պատմական հայրենիքի ազատագրումն ու անկախ, ազատ պետականության վերականգնումը: Ունեցել է ժողովրդավարական ուղղություն: Լուսաբանել է Արևմտյան Հայաստանի բնակչության տնտեսական և ազգային ծանր վիճակը, մերկացրել թուրքական հարստահարողներին և այդ պատճառով մի քանի անգամ արգելվել: Քննադատել է Թուրքիայի արտաքին քաղաքականությունը: Հանդես է

եկել Արևմտյան Հայաստանի վարչական ինքնավարության օգտին: կարևորել է արտասահմանում հայանպաստ կարծիքի ամրապնդմանը քննարկել մեծ տերությունների հակասությունները, որոնք արգելք էին Հայկական հարցի լուծման ճանապարհին:

մուլեգնօրէն կը յարձակուի եւ կը խորտակի բոլոր պատնէշները»⁴:

Մյուս կարևոր հիմնախնդիրը, որին պարբերաբար անդրադարձել է Մ. Տամատյանը սահմանադրության գործադրման հարցն էր: Հաճախ դիմելով պատմությանն ու աշխարհի զարգացած երկրների փորձին՝ նա հայության համար ևս բարձրացնում են օրենքների կիրառման, կարգ ու կանոնի հաստատման պահանջներ: Միայն է համարում այն արմատացած կարծիքը, թե ազգի վարչական գործերը պետք է վստահել բարձր դիրք ունեցող, տիրադատու ու հարուստ մարդկանց և առաջարկում է վերջ տալ նրանց տիրապետությանը: Բնականաբար այդպիսի գաղափարները դուր չէին գալիս հայ մեծահարուստ իշխանավորներին և նրանք խեթ աչքով էին նայում Մ. Տամատյանին, ում «ամէն մի բառը սլաքի պէս կցցուէր խնամակալութեան կուշտին և անոր ապուշ փաստաբաններուն գանկին»⁵:

Յուրաքանչյուր ժողովրդի մեջ էլ, գրում է Մ. Տամատյանը «**Հրապարակային ստախտություն**» հոդվածում, կան միապետական գաղափարների հետևորդներ, որոնք կարծում են, թե իրավունք ունեն հասարակության գործերը վարել բացարձակապես իրենց ուզած եղանակով, առանց կարևորություն տալու ժողովրդի պահանջներին: Այդպիսի մարդկանց համար սահմանադրությունը և ժողովրդական ընտրություններն ավելորդ բաներ են: Իսկ երբ այդպիսի պայմանավորվածություններ են մուտք գործում ժողովրդի մեջ, նրանք դժկամակությամբ են ընդունում դրանք և առիթը ներկայանալու դեպքում չեն վարանում այդ նոր՝ իրենց համար օտարոտի՝ այդ սկզբունքները ոտնակոխ անել: Որովհետև իրենց ըմբռնումով «ազգային օրենքը իրենց կամքէն կը բղիսի և անոր ստորադաս է»⁶, սահմանադրությունը ժողովրդի վրա իրենց կողմից դրված պարտականություններ են, ընտրությունները՝ միայն իրենց ձեռքով կարող է կատարվել: Հասարակ ժողովուրդն էլ հասու չէ իրենց պես բարձրակարգ անձնատրությունների ընտրության համար քվե տալու: Չնայած, պարզաբանում է հոդվածագիրը, այդ դասակարգի ներկայացուցիչների մեջ էլ կարող են

իսկապես բարի մարդիկ լինել, իրենց սեփական դրամով դպրոց ու եկեղեցի կառուցել, քանի որ «միապետականութիւնը իրենց սկզբունքն է, որն իր հետևորդները ունի դեռ մենէ շատ անելի զարգացած ազգերու մեջ անգամ»⁷:

Մ. Տամատյանն Ալեքսանդրիա քաղաքի թաղային խորհրդում հասարակ ժողովրդի համար ստեղծված անցանկալի վիճակի օրինակով աշխատում է հաստատել վերը շարադրած իր տեսական մոտեցումները: Նկարագրելով այդ խորհրդի անդամ ունն Լևոն Մկրտչյանի «երկդիմի ու ճիգվիթական քաղաքականութեան հետեւած և առժամապէս յաջողած» պահվածքը, Մ. Տամատյանը գրում է, որ վերջինս «Արշալույս» թերթում տպագրած «Մահմանադրութեան պաշտպանները» վերնագրով հոդվածով ոտքի է ելել խեղդելու ազգային սահմանադրությունն առանց հապաղելու գործադրելու մասին Ալեքսանդրիայի հասարակության բարձրացած օրինավոր պահանջը: Նրա անբարո պահվածքին, խարդավանքներին ու խաբէություններին գումարվող այդ հոդվածով, իրավացիորեն նշում է Մ. Տամատյանը, «կարելի է իրաւամբ ՀՐԱՊԱՐԱԿԱՅԻՆ ՍՏԱԽՕՍՈՒԹԻՒՆ անունը տալ» (ընդգծումը հոդվածի հեղինակինն է): Քանի որ այդ հոդվածով ժողովրդի բարեկամի, օրենքի բծախնդիր-նախանձախնդրի դիմակով անպատկառորեն գալիս էր ի լուր ժողովրդի հայտարարելու, թե սահմանադրությունը Ալեքսանդրիայում «բռնաբարուած չէ»: Այնինչ, պարզաբանում է հոդվածագիրը, «թեթև քննութիւն մը բաւական է հիմէն խախտելու» այդ հայտարարությունը⁸:

Ամփոփելով Մ. Տամատյանը գրում է, թե ժամանակն է ուրեմն որ ժողովուրդը զգուշանա ու չխաբվի «թելադրութիւններէն ու սադրանքներէն անձի մը որ, ճիւղադրութեան և մաքիավէլեան» պահվածք ունի⁹:

Որպէս լիարժեք համաձայնության նշան Մ. Տամատյանի հոդվածում բարձրացրած հարցերին թերթի խմբագրությունը պարզաբանում է. «Օրուան հրատապ հարցն ընդգրկող բարեհամբաւ ազգային գործիչ ու հայրենի բանաստեղծ Տիար Միհրան Տամատեանի ներ-

⁴ Տե՛ս «Փիւնիկ» թերթ, թիվ 20, էջ 206, 1901:

⁵ Տե՛ս «Փիւնիկ» թերթ, թիվ 2, 1902, էջ 10:

⁶ Տե՛ս «Փիւնիկ» թերթ, թիվ 12, 17 օգոստոսի, 1901:

⁷ Տե՛ս նույն տեղում:

⁸ Տե՛ս «Փիւնիկ» թերթ, թիվ 12, 17 օգոստոսի, 1901:

⁹ Տե՛ս նույն տեղում:

կայ ընդարձակ յօդուածը, կը հարկադրե գմեզ այս օրուան թիւէն դուրս ձգել տեղական ու քաղաքական լուրերու բոլոր բաժինները»¹⁰ և ներողություն է խնդրում իր ընթերցողներին¹¹:

Հայ ժողովրդի ապագայով մտահոգ Մ. Տամատյանը հաճախ անդրադարձել է նաև Հայկական հարցին և ամեն անգամ, երբ որևէ նորություն է նկատել մամուլում, արտահայտել է իր տեսակետներն այդ հարցի վերաբերյալ: Այդ հոդվածները հիմնականում հավասարակշռված, նյութի իմացությամբ և բավականին իրատեսական մոտեցումներով են գրված: «Վերջապէս ծայր տալ կ'սկսի մեր ամենատուրբ իղձերուն ու յոյսերուն արշալոյսը Հայկական Հարցը», ոգևորված գրում է նա, ապա շարունակում ներկայացնել հարցի ծագումնաբանությունը: XIX դարի վերջին քառորդին աստիճանաբար հասունացող այդ հարցը, գրում է նա, որը պաշտոնապէս հաստատված էր արդէն, «300,000 զոհերուն արեան ծովը զայն մկրտեց, քանդուած գեղերն ու քաղաքները, վանքերն ու եկեղեցիները-որոնք դեռ կը մխան-սրբագործուեցաւ անի. 50,000 որբերն ու այրիները, Սասուն ու Ջերօն, իրենց ազնիւ ընդվզումներով փառաւորեցին այս Հարցը»¹² և այն գործնական փուլ է մտնում: Ֆրանսիայի արտաքին գործերի նախարարը, գրում է Մ. Տամատյանը, բոլոր եվրոպական երկրների խորհրդարաններին շրջաբերականներ է ուղարկել, որի մեջ նշված էր. «Հայկական Հարցին գոհացուցիչ լուծում մը տալու պատեհ ժամը հասած նկատելով, եւ անոնց լուրջ ուշադրութիւնը հրաւիրելով Հայկական նահանգներու մէջ Բարենորոգումներուն գործադրութեան անհրաժեշտութեանը վրայ»¹³: Այդ պաշտոնական լուրերը, որոնք փաստորեն ճիշտ են, բնականաբար յուրաքանչյուր հայի երակներում «սփոփարար սարսուռ մը պիտի հոսեցնեն», նշում է հոդվածագիրը:

Մեր դավանանքը, գրում է Մ. Տամատյանը, արտասահմանի հայության մեջ հայրենիքի գաղափարը միշտ վառ պահելն է: Այդ պատճառով պիտի ջանանք օգտագործել յուրքանչյուր առիթ «Փիւնիկի» ընթերցողներին Հայկա-

կան հարցին և բոլոր քաղաքական իրադարձություններին ծանոթացնելու համար: Արդէն հինգ դարից ավելի է, որ հայերը տառապում են թուրքական գարշելի տիրապետության ներքո, շարունակում է հոդվածագիրը, և քրիստոնյա Ռուսաստանն էր, որ Պետրոս Մեծից սկսած հետաքրքրվում էր հայերի ողբալի վիճակով: Բայց նրա հաջորդները որդեգրեցին «գարշելի եւ երկար ատեն տարուած լուծէն ազատելու քրիստոնեայ ազգերը, տալու անոնց քիչ առ քիչ ազատութիւնը շարունակ ապակեղորոնացնելով զանոնք»¹⁴ քաղաքականությունը: Սակայն եվրոպական մյուս տերությունները, մանավանդ, Անգլիան ու Ֆրանսիան, Օսմանյան կայսրությունն անդամահատելուն հակադրեցին այն ամբողջական ու անկախ պահելու քաղաքականությունը: Դա էլ Փոքր Ասիայի քրիստոնյաների համար ճակատագրական եղավ և նրանց անլուր տառապանքների պատճառ դարձաց Չնայած սուլթանները, 1839 թ. Գյուլիստանի հրովարտակը, ապա 1856 թ. Խաթթը Հյումայունը հրատարակեցին, որոնցով բոլոր օսմանահպատակներին առանց ցեղի ու կրոնի խտրականության օրենքի առջև հավասար ճանաչեցին, բայց այդ բոլոր խոստումները մնացին թղթի վրա:

Հենց դա և հայերի անլուր տառապանքներն էին պատճառը, որ արդէն 1877-1878 թթ. ռուս-թուրքական պատերազմից առաջ Ռուսաստանը, որ տեղյակ էր այդ ամենին, ստանձնեց պաշտպանել նրանց շահերը, շարունակում է հոդվածագիրը, ապա ավելացնում, որ նրա ջանքերով էլ Սան-Ստեֆանոյի դաշնագրում տեղ գտավ 16-րդ հոդվածը, որն ի նպաստ Հայաստանի եվրոպական միջամտության առաջին դրվագը եղավ. «Բ. Դուռը վրան կ'առնէ իրագործելու առանց այլ եւս ուշացնելու, Հայերէն բնակուած նահանգներուն մէջ տեղական պետքերուն պահանջած բարելաւացումներն ու բարենորոգումները, եւ հոն երաշխաւորելու անոնց ապահովութիւնը Քուրտերուն ու Չերքէզներուն դէմ»¹⁵:

Իսկ ժողովրդավար Անգլիան՝ 1878 հունիս 4-ին կնքված դաշնագրով թուրքերից ստանալով Կիպրոսը, փոխարենը խոստացավ պահպանել Օսմանյան կայսրության ամբողջությունը: Բերլինի վեհաժողովի 61-րդ հոդվածով

¹⁰ Տե՛ս նույն տեղում:

¹¹ Տե՛ս նաև «Անպատկար իմաստակութեան գրուի գործոցը», «Փիւնիկ» թերթ, 19 սեպտեմբերի, 1901:

¹² Տե՛ս «Փիւնիկ» թերթ, 28 սեպտեմբերի, 1901:

¹³ Տե՛ս նույն տեղում:

¹⁴ Տե՛ս նույն տեղում:

¹⁵ Տե՛ս նույն տեղում:

եվրոպական վեց մեծ տերությունները բարենորոգումների ծրագրաշխարհը դարձան և այդ պահից սկսած, արձանագրում է Մ. Տամատյանը, Հայկական հարցը դադարեց լինել ներքին խնդիր. «Յաջողութիւն մ'էր ասի մեզ համար, մեծ ցավով գրում է հոդվածագիրը, **բայց անկից ծագեցաւ եւ մեր մեծ Աղէտքը**»¹⁶:

Սուլթանը յուրովի էր ըմբռնել հիմնախնդիրը և «խորհեցաւ լուծել մեր հարցը, Հայերը բնաջինջ ընելով»¹⁷: Հայության վիճակն այն աստիճան վատթարացավ, որ պատրիարք Ներսէս Վարժապետյանն 1880 թ. ստիպված օգնության կոչով դիմեց եվրոպական տերություններին: Մակայն վերջիններս խուլ մնացին և դրժեցին իրենց ստանձնած պարտավորությունները: «Ի՞նչ ընէինք, հարցնում է հոդվածագիրը, Քուրտերէն ու Չերքեզներէն կողոպտուած, անարգուած, սպաննուած ու Եւրոպայէն լքուած. դիմեցինք, գերագոյն, վսեմ միջոցին.- Յեղափոխութեան»¹⁸: Մի շարք ցուցերից ու ֆիդայիների կողմից ռազմական գործողություններ իրականացնելուց հետո միայն Եվրոպայի միջամտությամբ 1895 թ. մայիսի 11-ին, սուլթանին ներկայացվեց նոր բարենորոգումների ծրագիր: Աբդուլ Համիդը զանազան խոչընդոտներ հարուցելուց հետո, ի վերջո տեղի տվեց և 1895 թ. հոկտեմբերին ընդունեց դրանք՝ այս անգամ ևս իր ըմբռնած եղանակով և ձեռնարկեց դրանք ջարդեր կազմակերպելով:

1895 թ. Գում Գափուի ցույցը, 1896 թ. Ջեյթունի ապրստամբությունն ու 1896 թ. օսմանյան բանկի գրավումը, որոնք բողոքի գործնական արտայայտություններ էին, հիմնականում մնացին անարձագանք: Միայն ցարի հրամանով դեսպան Մ. Նելդովը 1896 թ. սուլթանին նոտա հղեց և պահանջեց «անյապաղ եւ առանց թագուն դիտումի գործադրելու խոստացուած բարենորոգումները, եթէ ոչ, մեծագոյն վտանգներու պիտի ենթարկուեր»¹⁹: Մակայն սուլթանը ոչ միայն մնաց անդրդվելի, այլ բազմապատկեց Համիդի գնդերի թվաքանակը պաշտոնյաների խստությունները՝ դրանով զարգացրելով հայ ազգային ինքնապաշտպանության շարժումը:

նակը պաշտոնյաների խստությունները՝ դրանով ծաղրելով ողջ Եվրոպային:

Իսկ մենք, ասելիքը եզրափակում է Մ. Տամատյանը, «կը սիրենք յուսուալ թէ՛ այս անգամ գոնէ մասնակի կարգադրութիւն մը պիտի ըլլայ, արգիլելու համար շարունակութիւնը ջարդերուն»²⁰, բարենորոգումներ կատարել և դյուրացնել գաղթականների վերադարձը հայրենիք:

Շարունակելով Եգիպտոսում և մասնավորապես Ալեքսանդրիա քաղաքում սահմանադրական նորմերի կիրառման վերաբերյալ տեղի հայ ամիրաների ու նրանց շահերը պաշտպանող գաղափարախոսների հետ բանավեճը՝ Մ. Տամատյանը ևս մեկ ծավալուն հոդված-պատասխան է հրապարակել հիշյալ Տ. Մկրտչյանի դեմ: Նա կրկին քննարկելով թաղային խորհրդի չարչրված խնդիրը նշում է. «Թաղ. Խորհուրդըն օրէնքով կազմուած չէ»²¹: Հետևաբար այն ինքնակազմ է և նոր ընտրությունների ժամանակ եթէ ժողովուրդը կրկին ամիրաներին չընտրելու անխոհեմությունն ունենա, այդ դեպքում 1899 թ. դեկտեմբերի դեպքերը նույնությամբ պիտի կրկնվեն: Իսկ եթէ հանկարծ, հեզմանքով գրում է Մ. Տամատյանը, «օրէնսգէտ պէյերը իրենք մերժեն Թաղ. Խորհրդի մէջ պաշտօն ընդունիլ, Ալեքսանդրիա չպիտի կրնայ Թաղ. Խորհուրդ մը ունենալ»²²:

Աշխատավոր մարդկանց իդձերն ու ցանկությունները պաշտպանող Մ. Տամատյանը համոզված շեշտում է, որ ընդհանուր առմամբ սահմանադրությունը կեղծ ու պատիւր հանգամանք է և եթէ կայսրության որևէ մասում այն թվացյալ գործում է, որին հոդվածագիրը խիստ կասկածում է, ապա «ԱՂԵՔՍԱՆԴՐՈՒՅՑ ՄԷՋ ՄԱՀՄԱՆԱԴՐՈՒԹԻՒՆԸ ԲՌՆԱԲԱՐՈՒԱՑ Է»²³ (ընդգծումը հեղինակինն է):

Շարունակելով թեման Մ. Տամատյանը քննադատում է «Նիլ» լրագրի «հրապարակ նետուած նոր Յաւելուածն ալ (Արշալոյս, թիւ 220, Հոկտ. 12)», որով պիտի «ան շարունակէ ստութեան խախուտ կռուանին վրայ մնալ»²⁴: Հավելվածը մեր ընդդիմախոսը, գրում է մ.

¹⁶ Տե՛ս նույն տեղում:

¹⁷ Տե՛ս նույն տեղում:

¹⁸ Տե՛ս նույն տեղում: Հեղափոխությունն այս դեպքում պետք չի ընկալել դասական իմաստով, այլ ընդամենը որպես ազգային-ազատագրական պայքարի:

¹⁹ Տե՛ս նույն տեղում:

²⁰ Տե՛ս նույն տեղում:

²¹ Տե՛ս «Փիւնիկ» թերթ, 12 հոկտեմբերի, 1901:

²² Տե՛ս նույն տեղում:

²³ Տե՛ս նույն տեղում:

²⁴ Տե՛ս «Փիւնիկ» թերթ, 2 նոյեմբերի, 1901:

Տամատյանը, «խոհեմություն համարած է զաքարիական լռությունը պահպանել»: Սակայն այդ լռությունը պատճառ չի, որ «այն չ'ներկայացնենք ընթերցողներու դատաստանին»²⁵: Դրա ամենաձավալուն հատվածը վերաբերում է Սահմանադրությունը գործադրելու խնդրին: Այն ամբողջովին միտված է խեղաթյուրելու աշխարհաձանոթ մի իրողություն, շարունակում է պարզաբանել հողվածագիրը, իսկ ժամանակավոր Թաղային խորհուրդը «ժողովրդին ընտրուած օրինաւոր եւ հարազատ Թաղական Խորհուրդ մը կարծեցնելու խաբեբայութիւնը դեռ կը շարունակուի»²⁶:

Այնպէս որ, հողվածն ամփոփում է Մ. Տամատյանը, անկախ այն բանից, թէ մեր ընդդիմախոսները ինչպէս կ'ներկայացնեն խնդիրը, թաղային խորհրդի ատենապետ Պողոս Նուբարն ավելի խոհեմ գտնվեց և հայտարարեց. քանի որ ժողովը մի շարք անդամների հրաժարականների պատճառով կորցրել է իր մեծամասնությունը, իրեն հայտարարում է ինքնալուծարված: Այսինքն՝ իր քննադատություններում Մ. Տամատյանը միանգամայն իրավացի էր, լավ էր տիրապետում իրողությանը և իր մարտական հողվածներով երբեմն հասնում էր արդարության:

Շարունակելով բանավեճն ընդդիմախոսների հետ Մ. Տամատյանը մեկ այլ «Խօսք մ'ալ ճշմարտութիւնը խեղաթիւրողներուն» հողվածում պարզապէս զարմանում է, «թէ ի՞նչպէս այս յայտնի իրողութեան հակառակը պնդողներ կրնան գտնուիլ»²⁷: Մարդը պետք է «մահու չափ ուրանա ճշմարտութիւնը», որ այդ թաղային խորհուրդը ժողովրդի կողմից ընտրված լինելու համար նախկինի շարունակությունը համարի: Ճշմարտությունն էլ երբեմն այն աստիճան ակներև է դառնում, որ ամենաանպատկառ ուրացողներն անգամ ստիպված են լինում լռել:

Անհանգիստ, ժողովրդի ու օրինականության մասին մտածող, սահմանադրության գործարկման անհրաժեշտությունը գիտակցող և դրա կիրառման համար պայքարող Մ. Տամատյանը չվախենալով տեղի մեծահարուստների սպառնալիքներից, պարբերաբար հանդես էր գալիս հրապարակումներով և ժողո-

վրդին ներկայացնում իրերի իսկական դրությունը: Նա բացատրում էր, որ «խնդիրը պարզապէս Թաղական Խորհուրդ մ'ընտրելու գործը չէ»²⁸, այլ մի խորքային իրողություն, երբ յուրաքանչյուրի բռնած դիրքից կախում են ունենում ազգային կենսական շահերը:

«Փիւնիկ» ընթերցողները և ակքսանդրիացիների մեծ մասը գիտի, պարզաբանում էր հողվածագիրը, որ իրենց պայքարի նպատակը եղել է օրենքով երաշխավորված «ձեռք բերել կամայականութեանց բարձունը, բռնաբարուած օրէնքին գործադրութիւնը»: Սակայն այս օրինավոր նպատակը, որ ամեն ինքնաճանաչ հայի բաղձանքն էր, բախվում էր բուռն ընդդիմության: Իշխանության մաս կազմողներն իրենց դիրքերն ամուր պահելու համար, պարզաբանում էր հողվածագիրը, դիմում էին ամեն տեսակ ստոր միջոցների, արհամարհում ժողովրդին, մինչև անգամ սպառնում: Ստախոսություն, կեղծիք, իմաստակություն և ամեն տեսակ այլ նենգ միջոցներ գործադրում միամիտ ժողովրդին խաբելու և իրերի դրությունն անփոփոխ պահելու համար: Սակայն սահմանադրության պաշտպանները կարողանում էին մնալ իրենց առաքելության բարձրության վրա, նշում է Մ. Տամատյանը, նշանակում հակառակորդների կեղծիքներն ու ապօրինությունները, լռեցնում կորսված դատի անձարակ պաշտպաններին: Սակայն նրանք ամբողջովին զինաթափ չեղան, այլ սկսեցին գաղտնի շարունակել իրենց սև գործը՝ բացառությամբ Պողոս Նուբարի, ով արժանացավ ժողովրդի վստահությանը, քանի որ «չ'վարանեցաւ ճշմարտութիւնը յայտարարել»²⁹: Այնպէս որ, իր ընթերցողներին բացատրում էր Մ. Տամատյանը, ժողովրդի խնդիրն է բոլոր նրանք, ովքեր արհամարհում էին օրենքը, սահմանադրությունն ու ժողովրդի կամքը և հայտարարում, որ սահմանադրությունն այս երկրի համար չի, եթէ վերընտրվեն, ոչ մի երաշխիք չկա, որ չեն նույնը չեն կրկնի ամեն անգամ. «ի՞նչպէս կրնանք մեր շահերը յանձնել օրէնքը հեգնող, իրենց կամայականութիւնները մեր վրայ իբր օրէնք դնող անձերու ձեռքը»³⁰, հարց է հնչեցնում հրապարակախոսը:

²⁵ Տե՛ս նույն տեղում:

²⁶ Տե՛ս նույն տեղում:

²⁷ Տե՛ս «Փիւնիկ» թերթ, 16 նոյեմբերի, 1901:

²⁸ Տե՛ս «Փիւնիկ» թերթ, 12 մարտի, 1902:

²⁹ Տե՛ս նույն տեղում:

³⁰ Տե՛ս նույն տեղում:

Պարզաբանելով հիմնախնդիրը, գրում է Մ. Տամատյանը, «ժողովուրդը կը հրաւիրեմ որ աչքը բանայ ու չի խաբուի. գիտնայ իր ձայնին ու իր քուէին կարեւորութիւնը»³¹: Կոչ-հորդոր, որ արդիական է նաև բոլոր ժամանակներում: Ամեն մարդ պետք է խորհի, հարցնի, փնտրի, որոշակի եզրակացության հանգի և դրանից հետո միայն իր ձայնը տա այս կամ այն թեկնածուի օգտին: Սրանով միայն յուրաքանչյուր ազնիվ ու իրեն հարգող քաղաքացին կատարած կլինի իր քաղաքացիական պարտականությունը և կհաստատի, որ արժանի է ունենալու սահմանադրական մարմին և ազատ լինելու բռնաբարիչների կամայականություններից:

«Փյունիկի» էջերում Մ. Տամատյանի հեղինակած մի քանի հոդվածներ էլ կան, որոնք ավելի շատ տեղական, կենցաղային բնույթ ունեն և հրապարակախոսության տեսանկյունից մեծ արժեք չեն ներկայացնում: Այդ պատճառով էլ դրանց չենք անդրադարձել:

Այսպիսով՝

1. Մ. Տամատյանը կրթալուսավորական, ֆիդայական, գաղափարաքարոզչական և կուսակցական գործիչ լինելուն զուգընթաց «Փյունիկ» թերթում հեղինակել է նաև մի շարք հրապարակախոսական հոդվածներ:

2. Դրանք թեև երբեմն պարզ են, աչքի են ընկնում հարցերին ոչ խորքային մոտեցումներով, քաղաքագիտության ու հրապարակախոսության տեսանկյունից կաղում են, սակայն անկեղծ են, համարձակ և յուրակերպ մարտահրավեր են տիրողների դեմ և նպաստում են հայության շրջանում պայքարի ոգի ներարկելու կարևոր գործին:

3. Այդ հոդվածներում հայության թշնամիների դեմ անթաքույց կոչ-հորդոր կա, սեր տարաբախտ հայրենիքի նկատմամբ և որոշակի լավատեսություն ապագայի նկատմամբ:

Օգտագործված գրականության ցանկ

1. **Տեփոեան Պ.**, Միհրան Տամատեան (1863-1945), Պէրութ, 1964:
2. «Փյունիկ» թերթ, 1901-1902 թթ.

Տժանա/Հանձնվել է՝ 22.08.2019

Рецензирована/Գրախոսվել է՝ 25.08.2019

Принята/Ընդունվել է՝ 26.08.2019

³¹ Տե՛ս նույն տեղում: